

В.В.Іваненко (Дніпропетровськ)

ДО 70-РІЧЧЯ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА А.Г.БОЛЕБРУХА

20 жовтня 2010 р. виповнилося сімдесят років від дня народження відомого українського вченого та організатора освіти й науки, доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України Анатолія Григоровича Болебруха.

Майже 50 років його життя тісно пов'язане з Дніпропетровським національним університетом імені О.Гончара, де він пройшов шлях від студента до провідного вченого й педагога, одного з фундаторів історичного факультету, котрий в усі часи свого існування активно сприяв та сприяє розбудові рідної alma mater як престижного класичного вищого навчального закладу, широко відомого своїми традиціями й науковими школами.

Ключовими, стратегічно незмінними напрямками життєвого кредо Анатолія Григоровича є його чітка й послідовна громадянська позиція, тверді переконання, засновані на вічних засадах доброчинності, справедливості, волелюбства, засвоєне з молодих літ правило жити чесно, відповідально, по совісті. А.Г.Болебрух, хоч і зазнав цілком зрозумілих трансформаційних впливів новітньої української історії, зумовлених передусім отриманою свободою творчості та доступом до нових масивів джерел й іншої потрібної досліднику інформації, проте завжди залишався самим собою, вірним основоположним принципам наукового пошуку.

Народився Анатолій Григорович 20 жовтня 1940 р. в Кустанаї (Казахстан) у родині службовців. Дитинство його, як і мільйонів однолітків, було обпалене війною, травмоване страшними поневіряннями тієї лиховісної пори та не менш болісними часами повоєнного виживання. Важко повною мірою уявити, що довелося зазнати тоді хлопчику, тим більше, який у шестирічному віці залишився без матері.

Після переїзду у 1952 р. до Дніпропетровська юнак продовжив навчання в середній школі, а потім протягом кількох років осягав премудрості робітничої професії, ставши майстром на взуттєвій фабриці. Однак нестримна тяга до гуманітарних знань таки взяла гору. У 1962 р., уже будучи цілком зрілою людиною з певним життєвим досвідом, Анатолій поступив на філологічний (з 1965 р. – історико-філологічний) факультет Дніпропетровського державного університету, який із відзнакою закінчив у 1967 р., ставши дипломованим спеціалістом у галузі російської мови й літератури.

Проте невдовзі А.Г.Болебрух вирішив круто змінити вектор своєї професійної кар'єри, обравши нову спеціальність – історію. Очевидно, що цей вибір був продиктований не тільки давнім внутрішнім уподобанням до вивчення минувшини, прагненням проникнути в її найглибші таємниці та хитросплетення, а й стимульований відродженою в університеті історичною освітою (1965 р.). У жовтні 1969 р. філолога за фахом було зараховано в очну аспірантуру при кафедрі історії СРСР та УРСР і він почав працювати під керівництвом її завідувача, відомого українського історика-аграрника професора Д.П.Пойди. Цей науковий та людський альянс у поєднанні з винятковою працьовитістю й наполегливістю Анатолія Григоровича виявився вельми плідним, завершившись успішним захистом у 1972 р. кандидатської дисертації на тему «Боротьба російського самодержавства з передовою суспільно-політичною думкою другої половини XVIII ст.» (науковий ступінь присвоєно у квітні 1973 р.).

Одразу після закінчення аспірантури й захисту дисертації новоспечений учений розпочав науково-педагогічну діяльність на посаді викладача кафедри історії СРСР та УРСР (нині – російської історії), але вже у грудні 1972 р. перейшов працювати на новостворену кафедру історіографії й джерелознавства, з котрою й пов'язав свою подальшу кар'єру. Саме тут він сформувався як висококваліфікований фахівець-дослідник, пройшовши шлях від викладача до професора (1990 р.) та завідувача кафедри (із 1994 р.).

Як зазначає сам А.Г.Болебрух, атмосфера наукового держання, що панувала на факультеті, а також здобутий ним власний досвід і творчий доробок спонукали до подальшої «розкрутки» улюбленої історико-суспільствознавчої проблематики, дали можливість у другій половині 1980-х рр. піднятися на новий щабель професійного зростання. У 1989 р. він успішно захистив докторську дисертацію «Селянське питання в суспільній думці Росії кінця XVIII – початку XIX ст.».

Протягом 1970–1980-х рр. поступово розкрилася ще одна важлива грань характеру й внутрішнього потенціалу Анатолія Григоровича – його неабиякий організаційський хист, у чому можна було перекоонатися, працюючи пліч-о-пліч із ним у різних сферах життєдіяльності історичного факультету (такий статус цей підрозділ отримав із 1971 р.). Майже півтора десятиліття вчений обіймав посаду заступника декана, послідовно опікуючись спочатку вечірнім відділенням, потім науковою та навчальною роботою. Особливо насиченим для нього у плані управлінського досвіду став період десятирічної роботи (1977–1987 рр.) із деканом, відомим організатором освітньої галузі професором А.М.Черненком, з ім'ям котрого справедливо пов'язується не тільки завершення процесу організаційного становлення історичного факультету ДДУ, а й його стрімкий вихід на республіканську й союзну арену. Тоді було встановлено тісні творчі та дружні стосунки з провідними академічними установами й університетами СРСР, здійснювалися спільні наукові проекти, регулярно проводилися конференції, семінари, форуми, відбувався обмін досвідом, учнями, студентами, аспірантами, видавалися монографії, збірники статей, підручники тощо.

У квітні 1987 р. настав лідерський час для самого А.Г.Болебруха, коли він очолив факультет, як виявилось, на цілих 15 років (до 2002 р.). Зауважимо принагідно, що це був дуже складний, суперечливий період, повний драматичних перипетій у житті країни та університету, обумовлений, головним чином, агонією СРСР та становленням української незалежності; час, який супроводжувався глибокими та болісними трансформаційними процесами в усіх сферах суспільного життя, руйнацією усталених світоглядних орієнтирів, духовно-моральних цінностей та появою й утвердженням нових, подеколи не завжди кращих від попередніх. До того ж, це був період різкого, обвального падіння престижності освіти й науки, соціального статусу освітян та науковців, небувалого впливу інтелекту за кордон.

Звичайно, усе це вносило елементи певної дисгармонії та напруженості в життєві будні колективу факультету, вимагаючи особливої виваженості, такту, делікатності з боку його керівництва. Саме такий стиль управлінської культури й продемонстрував у ті непрості роки декан А.Г.Болебрух, котрий чудово розумів, що очолюваний ним підрозділ як ніколи поставлений у жорстку залежність від особистісних та професійних рис керівника. І він із честю витримав цей суворий іспит за право нести тяжку лідерську ношу в колективі.

Основним лейтмотивом діяльності Анатолія Григоровича на цій посаді була, з одного боку, генеральна установка на збереження й зміцнення інтелектуального та організаційного потенціалу, нагромадженого за радянських часів, а, з іншого, принципове неприйняття вульгарно-революційних гасел і практик, спрямованих на кардинальну ревізію методології історичного пізнання та організації наукових досліджень у минулому. Іншими словами, чергової, тепер уже «демократичної атаки» на історію він не допустив.

Головне, що факультет за час «правління» А.Г.Болебруха зазнав істотних змін не тільки у площині організаційно-структурних перетворень, а й за престижно-іміджевим позиціонуванням. У результаті, спираючись на підтримку своїх найближчих помічників (доцентів С.С.Волкобая та О.Г.Хмельникова, проф. В.В.Підгаєцького), завідувачів кафедр (професорів М.П.Ковальського, В.К.Якуніна і Г.К.Швидько, доц. В.І.Костенка, проф. С.І.Світленка, доцентів М.Д.Мартинова та С.Й.Бобилевої, проф. В.В.Іваненка), усього професорсько-викладацького корпусу декану вдалося зберегти існуючі творчі школи та навіть приростити кадровий потенціал завдяки новим докторам і кандидатам наук, відкрити кафедру історії України (1989 р.), заснувати науково-дослідну лабораторію минулого Придніпровського регіону (1990 р.), реконструювати й відновити музей історії університету тощо.

Цілком заслужено пишається Анатолій Григорович і своєю безпосередньою причетністю до організації трьох нових спеціальностей у структурі історичного факультету – «правознавства», «політології» та «соціології», котрі згодом виділилися в окремі юридичний і соціально-гуманітарний факультети. Цим завершився процес структурування соціогуманітарної освіти в університеті у межах існуючих тут на той момент напрямів підготовки фахівців такого профілю. Навряд чи слід зайвий раз повторювати, наскільки важко було це зробити наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.

Сумлінне й результативне виконання посадових обов'язків декана та завідувача кафедри (до 2006 р.) професор А.Г.Болебрух поєднував із плідною роботою у спеціалізованій ученій раді по захисту кандидатських (пізніше – докторських) дисертацій з історичних наук при Дніпропетровському державному (з 2000 р. – національному) університеті, яку він очолював упродовж 1988–2004 рр., активно сприяючи організаційному й творчому забезпеченню атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Особисто вчений підготував чотирьох докторів і тринадцятьох кандидатів наук.

Палітра наукових інтересів Анатолія Григоровича – досить широка й різнобарвна, охоплює кілька галузей знання – власне історію, джерелознавство, історіографію, історіософію, літературу, культурологію, політологію тощо. Сумарний опублікований «багаж» ученого перевищує 130 найменувань праць, у тому числі 7 монографій, низка навчальних посібників та хрестоматій, книг іншої фахової спрямованості. Ідеться про серйозні, новаторські в масі своїй твори, котрі можуть слугувати взірцем дослідницької культури, більше того, еталоном розв'язання наукових завдань, окрасою вітчизняного історіографічного процесу. Центральним же напрямом, стрижнем інноваційних наукових пошуків А.Г.Болебруха стали проблеми української й російської суспільної думки як взаємодії влади та суспільства на обширному тлі євразійського геополітичного простору XVIII–XIX ст.

Результати багаторічних досліджень з окресленої проблематики було узагальнено спочатку у невеликих за обсягом книгах «Передова суспільно політична думка другої половини XVIII століття і царизм» (1979 р.), «Передова суспільно-політична думка Росії й України (від Радищева до декабристів)» (1987 р.), «Критика феодално-кріпосницького ладу в працях російських та українських просвітителів XVIII – початку XIX століть» (1988 р.), а потім й у фундаментальних монографіях «Історія суспільної думки XI – початку XIX ст.» (1993 р.) і «Нариси з історії громадської самосвідомості (суспільна думка України та Росії XI–XIX ст.)» (2008 р.). Останні два видання є основними працями професора, у котрих з усією повнотою й глибиною втілено у життя його концептуальний напрям.

Однією із заслуг Анатолія Григоровича є те, що він зібрав, опрацював і прокоментував найвидатніші пам'ятки української суспільної думки XVIII – початку XX ст. У ході формування сучасної вітчизняної історіографії протягом 1990-х рр. він ініціював видання й особисто впорядкував тексти двох хрестоматій: «Історія суспільної думки України (друга половина XIX – початок XX ст.)» (1994 р.) і «Пам'ятки суспільної думки України (XVIII – перша

половина XIX ст.)» (1995 р.). У результаті саме за активної участі вченого багато вітчизняних артефактів XVIII–XIX ст. були по суті заново вписані в історіографічний процес.

Іншим важливим аспектом дослідницьких розвідок А.Г.Болебруха, що проходить «червоною ниткою» крізь усю його наукову творчість, стала історико-персоналогічна проблематика, аналіз життєдіяльності й поглядів цілої плеяди діячів суспільної думки та історичної науки Росії й України XVIII–XIX ст., біографії яких залишалися недостатньо вивченими. Це, насамперед, І.М.Болтін, О.С.Гангєблов, О.І.Герцен, М.М.Дружинін, А.С.Кайсаров, В.Н.Каразін, М.М.Карамзін, В.О.Ключевський, Я.П.Козельський, В.В.Пассек, В.В.Попугаєв, О.М.Радищев, М.М.Сперанський, В.М.Татищев, П.А.Словцов, А.Л.Шлецер, Д.І.Яворницький та ін. Наголошено, що Анатолій Григорович є співавтором першої капітальної монографії про життя і діяльність визначного громадського й державного діяча кінця XVIII – першої чверті XIX ст., засновника Харківського університету В.Н.Каразіна (2005 р.).

Новаторським підходом і концептуальною свіжістю відзначаються дослідження А.Г.Болебруха та його учнів, присвячені методології й методиці аналізу джерел з історії суспільної думки. Окремим напрямом такого роду студій є проблема вивчення художньої літератури з позицій історичного джерелознавства. У першу чергу аналітичний реконструкції було піддано художню прозу XVIII–XIX ст. Серед розвідок із цієї тематики виділимо статті «Художня література в джерелознавчому аспекті» (1997 р.), «Державна велич і людська доля («Мідний вершник» О.С.Пушкіна та його джерельна значимість)» (2006 р.), «Російське суспільство кінця XIX ст. у чеховській інтерпретації» (2008 р.) та ін.

Із кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Анатолій Григорович у своїх публікаціях активно й твердо відстоює комплексний підхід до розробки і реалізації концепції гуманізації освіти, позиціонуючи себе одним із безкомпромісних борців із кон'юнктурою у сучасній історичній науці, сміливим критиком «довколанаукової» історіографії та різновидів нинішньої відповідної міфології. Ряд статей вченого («Історична наука і політика» (1999 р.), «Історія як природоування культури» (2001 р.), «Методологія історії: пошук нових основ» (2000 р., у співавторстві з В.К.Якуніним), «Історія історії: муки повторної самоідентифікації» (2008 р.) віддзеркалюють його кроки в пошуках нового теоретико-методологічного підґрунтя функціонування вищезгаданої науки у сучасному соціокультурному просторі.

У численних публічних виступах, статтях-есе А.Г.Болебруха відчувається гострий біль із приводу невідворотної втрати частини багатогранної культурної спадщини у пострадянські часи. Вчений при цьому не тільки констатує наявність тривожної тенденції, а й пропонує конкретні шляхи виходу із ситуації культурного нігілізму і не лише стосовно історичної науки та освіти, а й узагалі щодо пострадянського соціуму в цілому. Спеціальні його праці останніх років (приміром, «Вавілонський синдром, або Один розум – добре, а два?.. (історіософська рефлексія над сучасністю)» (2008 р.) та ін.) присвячені загальним філософським роздумам про культурні виклики сучасності, їх вплив на інтелектуальне середовище, світосприйняття та культуру поведінки нинішньої людини.

Близько двох десятиліть у сфері наукової уваги Анатолія Григоровича перебуває історико-урбаністична проблематика. Особливий акцент при цьому зроблено на системному вивченні історії Дніпропетровська. Невипадково професор став ініціатором і натхненником створення двох фундаментальних праць із минулого міста, котрі побачили світ із початком нового тисячоліття – «Дніпропетровськ: віхи історії» (2001 р.) та «Історія міста Дніпропетровська» (2006 р.), ознаменувавши завершення важливого етапу в організації історико-урбаністичних студій у регіоні.

Слід зазначити також, що А.Г.Болебрух зробив помітний внесок у вивчення минулого вищої школи Придніпров'я, передусім свого рідного закладу. Так, він фактично очолював підготовку перших двох видань історії Дніпропетровського університету (1988, 1993 рр.), а згодом як співавтор брав найактивнішу участь у структурній модернізації й інформаційному доповненні двох наступних (2003, 2008 рр.).

За багаторічну плідну науково-педагогічну діяльність Анатолій Григорович удостоєний низки високих нагород: почесного звання заслуженого працівника народної освіти України (1993 р.), нагрудних знаків «За відмінні успіхи в роботі» Державного комітету СРСР з народної освіти (1978 р.), «За наукові досягнення» Міністерства освіти і науки України (2009 р.), почесних медалей «За вірну службу рідному місту» (2006 р.), «За вірну службу ДНУ» (2008 р.) та ін. У 1999 р. його було обрано дійсним членом Української академії історичних наук. Учений має численні подяки, грамоти Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України, регіональних властей та керівництва ДНУ.

Згуртований свого часу зусиллями А.Г.Болебруха історичний факультет сьогодні є одним із провідних підрозділів Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара. Професор володіє унікальним творчим багажем, котрий щедро передає своїм численним учням і колегам, збагачуючи історичну науку новими здобутками. Чесність, скромність, благородство були й залишаються наріжними, базовими рисами його виразно цілісної, неординарної особистості, забезпечуючи незаперечний авторитет вченого серед наукових кіл України та ближнього зарубіжжя.

Свій ювілей Анатолій Григорович Болебрух зустрів у розмаїтті цікавих і перспективних ідей, планів та проєктів. Тож побажаймо йому здоров'я й наснаги для їх успішної реалізації, щасливого творчого довголіття у колі однодумців, друзів, рідних та близьких!